

הספרייה הציבורית החרדית בישראל / משה חיים לייטער

תקציר

מחקר זה עסק בספריות ציבוריות חרדיות במדינת ישראל - תופעה יחסית חדשה בעולם הספריות הציבוריות. המחקר עסק בהיבטים שונים של ספריות אלו וחולק לשני נושאים עיקריים: האחד - מאפייני ספריות חרדיות, כלומר מה מייחד ספריות חרדיות ציבוריות משאר ספריות ציבוריות; והשני: האוסף של הספרייה החרדית – מהם עקרונות הפיתוח והסינון של אוסף ספרייה זו.

הציבור החרדי מקיים אורח חיים ייחודי משלו המבוסס על שמירה אדוקה של ההלכה היהודית ומסורת האבות. ציבור זה מתבדל מהתרבות המערבית המודרנית ובמיוחד מערכי החברה הכללית החילונית במדינת ישראל על מנת לא להיות מושפע מאורח חיים החילוני שרבים מערכיו ותרבותו עומדים בניגוד גמור לערכים ולאורח החיים של הציבור החרדי. בהמשך להתנהלות הציבור החרדי במסגרות נפרדות בחינוך ובחברה כדי לשמור על יחודו ובדלנותו כך נוצר צורך ליצירת ספרות חרדית המבוססת על ערכי חברה זו, העומדת בפני עצמה, והקמת ספריות חרדיות שיכילו ספרות זו ויעניקו שרות לחברה החרדית על מנת לספק את צרכי החברה התרבותיים מתוך עצמה ובהתאמה לערכיה.

כשלב מקדים המחקר עוסק בהתפתחות ההיסטורית של ספרות חרדית, בדגש על ספרות לילדים ונוער, מה מאפייניה ומטרותיה, מדוע היא נוצרה, במה היא נבדלת מספרות כללית והתפתחות של ספרות זו עד ימינו אנו. מחקר מקדים זה מוביל להבנה של הופעת הספריות החרדיות המכילות למעשה ספרות זו. יש לציין כי מדובר על תופעה חדשה יחסית, אשר התפתחה בדורות האחרונים, בת כמאה ועשרים שנה.

הספרות החרדית נוצרה בעקבות פריחתה של ספרות חילונית לנוער, שנוצרה בסוף המאה התשע עשרה באירופה. חלק ממטרותיה של ספרות זו היה תרבות פנאי שהתפתחה עם תקופת ההשכלה והלאה, וחלק אחר היווה כלי בידי תנועות שונות להחדיר אידיאולוגיות לדור הצעיר ולגייס אותם למטרותיהן. אכן, לספרות זו נודעה השפעה עצומה על הנוער ולסחף לתנועות השונות. 'טראומת הסחף' כפי שהיא מכונה בפי חוקרים שונים, יצקה את הבסיס למדיניות ההתבדלות של המגזר החרדי, שכן רבים מבניה של היהדות החרדית נטשו בתקופה זו את הדת, ואת ערכי המשפחה והקהילה עליהם גדלו, בהשפעת הרעיונות שהטיפה הספרות החילונית על רעיונותיה בתקופה זו. כתשובת נגד להשפעת הספרות הזו חלק ממנהיגי היהדות החרדית בתחילת המאה העשרים, אחרי מלחמת העולם הראשונה, אשר ראו את היחלשות הקהילות, צידדו ואף תמכו ביצירת ספרות חרדית אלטרנטיבית כדי לתת מענה לרצון הנוער ליהנות מספרות. סיסמת יוצרי ספרות החרדית הייתה "בספרות לקינו ובספרות נרפא". מנהיגים של היהדות החרדית כמו הרבי מגור נתנו את ידם ליצירת ספרות זו ואף התירו להקים ספריות חרדיות בתנאים מסוימים. לא כל הרבנים באותו תקופה וגם לאחריה ראו בעין יפה את יוזמות אלו של יצירת ספרות חרדית והקמת ספריות חרדיות בגלל ביטול תורה (והחשש שמא יחדרו ספרים פסולים לספריות אלו מבלי כוונה). אולם המציאות והצורך גברו על ההתנגדות וסופרים חרדים מעולים הופיעו בזה אחר זה ויצרו ספרות חרדית משובחת שבכוחה היה להתחרות עם הספרות החילונית. הדחיפה הראשונית ליצירת ספרות חרדית והקמת ספריות חרדיות הייתה בידי תנועות הנוער שהיו שייכות לאגודת ישראל, ורוב הכותבים יצאו

מהן. רובה של ספרות זו היתה דידיקטית והיא עוצבה במטרה לגייס את הנוער החרדי להיות נאמן למורשתו ולהמשיך את שלשלת הדורות. ספרות זו אכן הצליחה במידה מה לעצור את הסחף של הנוער החרדי לתנועות של השכלה ותנועות לא דתיות.

מלחמת עולם השנייה גדעה את התפתחותה של ספרות החרדית בהיות שרוב סופריה נספו בשואה. כמו כן הספריות החרדיות הפסיקו להתקיים ונחרבו. רק בשנות ה-60 של המאה העשרים חל שינוי והתחילה להתפתח כתיבת ספרות חרדית המותאמת לנוער בארץ. בהתחלה הדבר נעשה בצעדים איטיים והתוצר לא תמיד היה משביע רצון דיו אבל בהמשך הזמן הספרות החרדית השתבחה והתרבתה. דור חדש של סופרים מוכשרים ומשכילים ורהוטים הוציאו מתחת ידיהם יבול מבורך ואף נפתחו חנויות ספרים חרדים וקמו מו"לים חרדיים. בתקופה זו טרם היו ספריות חרדיות ציבוריות ומי שחיפש ספרות חרדית נאלץ ללכת לספרייה הציבורית שהכילה ספרים מכל הסוגים מה שחשף את הנוער שוב לספרות לא מתאימה. בנוסף, היו ספריות פרטיות בבתים אבל זה סיפק רק מענה חלקי לציבור בגלל בעיות תפעוליות ומגבלת מקום.

רק באמצע שנות השמונים של המאה העשרים, עם הופעתם של יישובים חרדים חדשים, הוקמו ספריות ראשונות. לקראת סוף המאה העשרים ותחילת המאה עשרים ואחת תהליך הקמת הספריות החרדיות הואץ וקמו ספריות בזו אחר זו; חלקן שוכנו במבנים מרווחים ונאים עם כמות עצומה של ספרות חרדית מכול הסוגים. בימינו, נכון לשנת 2022 ברוב הריכוזים החרדיים, גם אלו שנמצאים בערים חילוניות מובהקות, יש להם ספריות חרדיות. במסגרת מחקר זה אותרו כשלושים ספריות חרדיות הפרוסות ברחבי הארץ, והמגמה ממשיכה להתפתח. הספריות מכילות סוגות מגוונות: ביוגרפיות של רבנים ואישים גדולים, סיפורים, שירים, קומיקס, ועוד. למרות היותה מלכתחילה ספרות דידיקטית הספרות החרדית ממשיכה להתפתח כל העת ומסוגלת לטפל כיום גם בנושאים רגישים שבעבר לא היה מקובל לכתוב עליהם כמו בעיות משפחתיות ודילמות המעסיקות את החברה החרדית ועוד.

במסגרת מחקר זה נחקרו תשע ספריות חרדיות ציבוריות בעזרת ראיונות עומק עם מנהלי הספריות, וכן רואיינו 12 הורים – מנויי הספרייה כדי להבין יותר אודות האופי הייחודי החרדי של הספרייה ובאי שעריה. המחקר כלל גם ביקורים ותצפיות בשטח הספריות ועיון בפרסומי הספרייה ובתקנונים שלה.

הנושא הראשון שבו טיפל המחקר הוא הנושא של מאפייני הספרייה החרדית: בתחום זה בלטו מאפייניה העיקריים של הספרייה החרדית, קרי, הפרדה בין המינים על ידי שעות נפרדות לבנים ובנות וצוות חרדי, מקרב הקהילה. גם תפקידה של הספרייה החרדית בקהילה החרדית אף הוא נתפס בצורה שונה מתפקידה של ספרייה בציבור הכללי. מאחר וקריאה נחשבת בחברה זו לאחת מפעילויות הפנאי הנפוצות ביותר. מעבר להיבטים הטכניים ותפקידי הספרייה החרדית, היא נבדלת מספריות כלליות בהרכב האוסף שלה. מאפייני האוסף של ספריות אלו נידונים בחלק השני של המחקר.

ממצאי המחקר הצביעו על מאפיינים ייחודיים לספרייה החרדית. ההקמה שלה והתבססותה כמו גם התנהלותה המקצועית דומה לספריות ציבוריות אחרות הפועלות במדינת ישראל ובסיוע גופים ממשלתיים ועירוניים כאחד. יחד עם זאת היא מתאפיינת בצוות שכולו חרדי בדרך כלל, ופרופיל המנויים אף הוא משתייך רובו ככולו לחברה זו. בספריות הללו מתקיימת כמעט תמיד הפרדה מגדרית ויש ימים ושעות קבלה נפרדים לנשים ולגברים. מאפיין משמעותי נוסף הוא סינון קפדני של האוסף בספרייה; קיימת מערכת שלמה של קריטריונים להכנסת ספר

לאוסף הספרייה, והיא חייבת להכיל רגישות לנושאי הכתיבה, לתמונות, לעובדות שלא יסתרו את עיקרי האמונה ואפילו תשומת לב לסגנון הכתיבה. לעיתים יש הסתמכות על "הסכמות" - תופעה נפוצה בספרות תורנית, בה אישיות תורנית או גוף מוסמך נותן הסכמה על תכני הספר. בשל הרגישות הגבוהה שהציבור החרדי מפגין בכל הקשור לחשיפה לתכנים שונים, צריכים להתקיים יחסי אמון בין ציבור המנויים לבין צוות הספרייה. יחסי הגומלין הללו הם אבן היסוד לשרידותה ולקיומה של הספרייה. ואכן בפועל המנויים מרגישים מעורבים וגם מרשים לעצמם לערער מדי פעם בפני צוות הספרייה על תוכן לקוי בעיניהן ודורש מחיקה, או הוצאת הספר מהאוסף. האוסף עצמו ממוין על פי גילאים, וספרים המוגדרים למבוגרים בלבד לא יושאלו לצעירים בלא אישור הוריהם. מעבר לכך בכל ספרייה יש מקום שמור, ארון סגור וכד' בקרבת הספרניות שם נמצאים ספרים המכילים תוכן שקשור בנושאים שאינם מדוברים בפרהסיה בציבור החרדי, כגון: הריון ולידה, ייעוץ זוגי וגם תכנים כמו טרגדיות קשות ועוד. ספרים אלה מושאלים באופן עקרוני "לנשואים בלבד" (שם שניתן לצורך הגדרה שכן גם בוגרים שאינם נשואים יוכלו לשאול אותם). עוד חשובה לציין העובדה שרוב הספריות אינן מחוברות לרשת האינטרנט, אף שחלקן מספקות שירותי מחשב ועיון במאגרים דיגיטליים. למעט ספרייה אחת שנחקרה לכל האחרות אין אתר אינטרנט ואין קטלוג העומד לרשות הציבור ברשת.

גם צוותי הספריות וגם המנויים הציגו תפיסה לפיה הספרייה החרדית הוא הרבה מעבר למקום להשאלת ספרים, הספרייה בעיניהם משמשת מקור ללמידה, קרי, איתור מידע, סיוע בכתיבת עבודות ועוד, וכן מרכז תרבותי המספק פעילויות העשרה לכל הגילאים בתחומים רבים ושונים. העיקרון העובר כחוט השני בכל התפקידים שתוארו הוא שכל הפעילות מבוצעת "על טהרת הקודש" וכי למנויים יש אמון רב בצוות הספרייה, בתכניה ובהתנהלותה.

צוות הספרייה החרדית הוא בדרך כלל צוות חדור מטרה ותחושת שליחות. כמו ברוב הספריות בארץ ובעולם הוא מורכב רובו ככולו מנשים. מחד גיסא חשות הספרניות החרדיות סיפוק רב ביכולתן לענות על צרכי הקהילה ולהעניק שירותים מתקדמים המותאמים לערכי החברה ולתפקיד החינוכי שהספרייה מייצגת והן השגרירות שלו. מאידך גיסא המיקום שלהן מאפשר להן לפתוח צוהר למנויים חברי הקהילה, לחידושים טכנולוגיים, למידע חיצוני, לכללי ההתנהגות במרחב הציבורי – כלים שמעניקים להם כוח ייחודי ושותפות בהתפתחות הקהילה. נראה שהשיח המתקיים בין שני קטבים אלה מהווה את אחד האתגרים של הספרייה החרדית בימינו כמספקת שירות לחברה שמרנית הנמצאת בשינוי.

במהלך המחקר נעזרתי במחקרה של שירין מסארווה אודות הספרייה הציבורית במגזר הערבי (מסארווה וברוכסון-ארביב, 2019), אשר מציגה את תרומת מחקרה במילים: "חקר תמונת המצב והצרכים של המיעוט תוך התייחסות לצרכיו המיוחדים עשוי לשמש תשתית לחקר הספריות ולפיתוחן, ותשתית לצורכי המידע של קהלים שונים נוספים". אכן, ממצאי המחקר הנוכחי תורמים לידע התיאורטי אודות ספריות המשרתות קבוצות מיעוט, והקשר שבין קהילה וספרייה. במישור המעשי עשוי מחקר זה לתת כלים בידי רשויות מקומיות או יזמים המעוניינים לפתוח ולפתח ספריות כאלה בארץ ובעולם.

המלצות המחקר בפן המעשי הוא ליצור שיתופי פעולה בין הספריות החרדיות על מנת לסייע להן להתפתח ולתת מענים לצורכי הקהילה המשתנים.

מאחר והמחקר בוצע על תשע ספריות בלבד, יש מקום להמשך מחקר השוואתי עם ספריות נוספות, ועם התמקדות בתכונות הייחודיות בין סוגים שונים של ספריות כגון קטנות מול גדולות, אלו שנמצאות תחת רשויות חרדיות ואלו שמשרתות ציבור חרדי בערים מעורבות, ועוד. כמו כן, מאחר והספרייה החרדית משרתת אוכלוסייה הנמצאת בעידן של תמורות, מן הראוי יהיה לשוב ולבדוק בעתיד שינויים, אם חלו, במאפייני הספריות ובאוספים שלהן.

מספר מערכת : 9926792512505776